

СЕКЦІЯ 1 МЕТОДОЛОГІЯ ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК 378.14

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ В ГАЛУЗІ ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В ЧЕХІЇ ТА СЛОВАЧЧИНІ

Бокша Н.І., аспірант
теорії та методики початкової освіти
Мукачівський державний університет

У статті розглянуто соціально-економічні передумови зародження професійної освіти в Чехії та Словаччині. Розкрито вплив розвитку виробництв легкої промисловості на формування системи професійного учнівства. Проаналізовано особливості становлення вищої технічної школи на чеських та словацьких землях.

Ключові слова: історичний розвиток, професійна освіта, легка промисловість, Чехія, Словаччина.

В статье рассмотрены социально-экономические предпосылки зарождения профессионального образования в Чехии и Словакии. Раскрыто влияние развития производств легкой промышленности на формирование системы профессионального ученичества. Проанализированы особенности становления высшего технического образования в области легкой промышленности на чешских и словацких землях.

Ключевые слова: историческое развитие, профессиональное образование, легкая промышленность, Чехия, Словакия.

Boksha N.I. HISTORICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF ESTABLISHING VOCATIONAL EDUCATION IN THE SPHERE OF LIGHT INDUSTRY IN THE CZECH REPUBLIC AND SLOVAKIA

This article investigates social and economic backgrounds of vocational education formation in the Czech Republic and Slovakia. The author determines the impact of light industry development on formation of vocational apprenticeship system and analyzes the peculiarities of establishing the higher technical school on Czech and Slovakian territories.

Key words: historical development, vocational education, light industry, Czech Republic, Slovakia.

Постановка проблеми. Прагнення української спільноти до перейняття позитивних рис системи європейських цінностей, зокрема і в галузі освіти, цілком природно стимулює пізнавальний інтерес до історії розвитку педагогічних ідей. Серед основних напрямків педагогічних досліджень важливе місце посідає наукова проблематика зародження і розвитку професійної освіти, яка здійснює підготовку кадрів для галузей народного господарства, адже надбання минулих поколінь є підґрунтям для оптимізації освітньої політики з метою виховання гідної молоді генеративної.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема становлення і розвитку професійної освіти у країнах Європейського Союзу є об'єктом наукових досліджень багатьох вчених. Так, на рівні докторських і кандидатських праць історичні аспекти освітніх процесів в європейських країнах є предметом вивчення таких науковців, як: Н. Бідюк, Т. Десятова, К. Крашевські, П. Кряжева, Г. Товканець та інших. На сьогодні є багато напрацювань у науко-

вій періодиці, присвячених історико-педагогічним проблемам розвитку європейської освіти, таких авторів: Н. Авшенюк, Н. Долгова, Л. Загоруйко, Н. Ничкало, О. Пастушок, Н. Петрук, Н. Терентьева, І. Федосова, О. Фурса, Т. Шаргун та ін. Звертають увагу на питання становлення і розвитку освіти країн Центральної Європи у своїх дослідженнях і науковці-історики, а саме: А. Айрапетов, Р. Віппер, Г. Коен, І. Монолатій, В. Яровий та інші. Питання становлення й розвитку професійної освіти в Чехії та Словаччині ґрунтовно висвітлені у працях таких чеських педагогів, як: Й. Джіндра (J. Jindra), А. Малач (A. Malach), А. Роса (A. Rosa), М. Сомр (M. Somr), С. Фюрст (S. Furst), З. Черногорський (Z. Černoorský), В. Штверак (V. tverák).

Водночас науковцями слабо вивчені питання формування інженерної освіти в галузі легкої промисловості в європейських країнах, система професійної підготовки яких забезпечила зародження найбільш значущих технічних і технологічних досягнень і наукових відкриттів. Практично від-

сутні дослідження, які стосуються аналізу історичних етапів формування інженерної освіти в галузі легкої промисловості в країнах Центральної та Східної Європи, хоча згадана галузь виробництва із середини XVIII ст. і до початку XX ст. була однією із провідних у народному господарстві таких країн, як Чехія та Словаччина, а відтак для її належного функціонування мала розвиватися якісна система підготовки фахівців.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз історико-педагогічних і суспільно-економічних аспектів становлення й розвитку професійної освіти в галузі легкої промисловості в Чехії та Словаччині.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професійна освіта в галузі легкої промисловості у країнах Центральної та Східної Європи розвивалася в тісному і нерозривному зв'язку із суспільно-економічними явищами європейської спільноти загалом. На розвиток інженерно-технічної освіти в Чехії та Словаччині істотно вплинули певні соціально-економічні та культурно-освітні умови, що формувалися протягом багатолітньої історії чеського та словацького народів. Зародження професійної освіти в галузі легкої промисловості природно пов'язувати зі створенням виробничих осередків у вищезазначених країнах, тому нижче охарактеризуємо соціально-історичні особливості зародження і розвитку виробництв галузей легкої промисловості в Чехії та Словаччині.

Аналіз наукової літератури [7; 9; 10; 12; 14; 15] дає підстави визначити, що перші спеціалізовані ремісничі професії (токарі, кожум'яки, майстри-ювеліри, шевці, м'ясники і ткачі) у країнах Центральної Європи з'явилися в XI – XII ст. Тільки у XIII ст. з'явилися кравці. Перші спеціалізовані ремісники найчастіше працювали під егідою церкви, при подвір'ях церков, які мали у своєму розпорядженні достатньо коштів для оплати виробів, а також надавали постійний ринок збуту їхньої продукції.

З кінця XIII ст. до початку XIV ст. в Європі активно розвиваються міста, які стають осередками ремісничої справи, що сприяє спеціалізації професій і розвитку знань щодо особливостей виготовлення того чи іншого виду продукції. Міські ремісники для захисту своїх прав створюють ремісничі організації (братства, гільдії), які переймаються і питаннями підготовки нових майстрів, відкривають цехові школи, в яких навчають рідною мовою [12, с. 9]. Згодом ремісничі школи було перетворено на міські початкові школи, що утримувалися коштом міського самоврядування (магістрату) [2, с. 22]. Як зазначають науковці, у ті часи до питань під-

готовки нових фахівців із різних ремесел у межах гільдій ставилися надзвичайно відповідально. Майбутній підмайстер мав, насамперед, походити з добропорядної родини, бути працьовитим, пройти випробувальний термін, який показував, чи годиться учень для обраного ремесла, родина платила за науку, після чого підписувався договір між батьками учня і майстром про зарахування сина до навчання [10, с. 46, 60]. За формою навчання в гільдійських майстернях було індивідуальним або індивідуально-груповим, яке не мало жодної структури і орієнтувалося, насамперед, на практичну підготовку, що забезпечувалася не тільки візуальною передачею професійних навичок, а й теоретичною підготовкою.

Поширеним явищем в епоху Середньовіччя були мандрівні учні, до того ж не лише серед студентів середньовічних університетів, а й ремісничих (гільдійських) шкіл. Така мобільність сприяла обміну і накопиченню досвіду, удосконаленню майстерності, солідарності майстрів в інших містах і країнах, поширенню професійних знань [12, с. 9–10]. Завершувалося навчання учня виготовленням високоякісного продукту з наданням характеристики щодо матеріалів і технології виготовлення. Іноді учень складав практичний іспит майстру, щось виготовляючи, а теоретичний – вчителю, відповідаючи на його запитання [12, с. 10]. У разі позитивного рішення майстра стосовно професійного рівня учня останній ставав членом гільдії і набував статусу майстра.

За часів Середньовіччя на території Центральної та Східної Європи зароджуються перші університети, які було відкрито у Празі (1348 р.), Кракові (1364 р.), Відні (1365 р.), Братиславі (1465р.). І хоча тогочасні університети давали знання та навички, необхідні студентам більше для світської чи релігійної діяльності, вивчення блоку дисциплін тривіуму, зокрема арифметики, геометрії, астрономії, готувало підґрунтя для наукових технічних відкриттів, і в галузі легкої промисловості також [4, с. 402; 2, с. 22].

У XVI – XVIII ст. на теренах сучасної Європи зароджується і розвивається нова форма виробничо-економічної діяльності – мануфактурне виробництво, а гільдії зазнають кризи та занепаду. Віденський імператорський двір видає указ про скасування гільдій, однак 1699 р. у Празі влада міста виступає проти указу, обґрунтовуючи соціально значимість гільдій як системи підготовки кваліфікованих працівників, які на той час не було альтернативи.

У середині XVI ст. в Чехії, а згодом і на території сучасної Словаччини, з'явилися

перші мануфактури (кріпацькі та бюргерські), які стають основною формою організації текстильного та швацького виробництва. Текстильне виробництво у другій половині XVIII ст. стало провідною галуззю промисловості [8].

Інтенсивний розвиток мануфактурного виробництва на чехословацьких землях розпочався з 30–40-х рр. XVIII ст., коли чоловік Марії Терезії, майбутній імператор Франц Лотарингський організував мануфактури з виробництва ситцю в Шаштині (1736 р.) і майоліки в Голичі (1743 р.). Свого часу обидві мануфактури належали до найбільших в імперії підприємств такого роду. Важливим ремісничим центром у XVIII ст. на чехословацьких землях було місто Сенец, в якому відкрилися текстильні мануфактури, що обробляли льон і коноплі, а тканини поставляли до різних країн Європи [5, с. 120].

Отже, перші навчальні заклади з елементами нової концепції професійного навчання на чеських землях з'являються в першій половині XVIII ст., що спричинене особливостями організації праці робітників на мануфактурах. Мануфактурні виробництва відрізнялися від гільдій концентрацією та спеціалізацією праці, використанням інноваційних для тих часів технологій і процесів, ускладненням і підвищенням рівня знань для виконання професійних обов'язків. Крім того, робота мануфактур вимагала значно більшої кількості працівників, ніж гільдійські цехи, тому робочою силою стають, крім чоловіків, також жінки і малолітні діти з різних соціальних груп, яких треба швидко й якісно навчити особливостям професійної діяльності. Водночас виникла необхідність у кваліфікованих вчителів для таких шкіл, тому на початкових етапах австрійський уряд звертається до закордонних фахівців.

Зародження професійної освіти в Чехії пов'язують зі створенням 1755 р. графом Шамарою при його текстильній мануфактурі тритижневих курсів навчання для працівників [9, с. 12–15] і відкриттям 1767 р. недільної школи ткацтва та прядіння без відриву від виробництва, в якій учні-працівники здобували елементарних знань, необхідні для професійної діяльності. Виникнення професійних шкіл зумовило необхідність забезпечення загальної початкової освіти, яка не була обов'язковою до шкільних реформ 1774 р. за царювання Марії-Терезії.

Промисловий переворот у чеських землях починається на межі XVIII–XIX ст., відбувається процес переходу від мануфактурного виробництва з домінуючою частиною

ручної роботи до машинного виробництва, яке змогло в кілька разів збільшити обсяг виробленої продукції. Домінуючою галуззю промисловості у згаданому процесі була текстильна, по-перше, тому що було нескладно продовжувати розвивати попереднє мануфактурне виробництво, по-друге, з тієї причини, що в Чехії працювало багато фахівців з Англії, які мали найбільший досвід саме в зазначеній сфері і привезли із собою не тільки ноу-хау, але й необхідні технології [11]. Перший механічний прядильний пристрій був приведений у дію в Чехії 1797 р., а в 1814 р. на суконній мануфактурі у Брно запрацювала перша на чеських землях парова машина. Також механічні бавовняно-ткацькі фабрики з'являються у містах Дечин і Вернежниця [5, с. 105]. До середини XIX ст. прядильне й ситцевивибвне виробництво було вже цілком механізованим.

Виникла необхідність готувати кадри в інженерно-технічній галузі, що спричинило появу різних типів технічних навчальних закладів. З'являється низка навчальних закладів як вищих, так і професійно-технічних, де ведеться підготовка інженерів [5, с. 105,]. У 1835 р. в місті Збраслав створено першу промислову школу, 1937 р. у Празі відкрито школу для ремісників (недільну школу інженерії) [9, с. 22]. Професійні школи тих часів набувають рис системної концепції підготовки фахівців робітничих професій: обов'язкове очне вивчення теоретичного матеріалу в навчальному закладі поєднувалося із закріпленням отриманих знань у виробничих умовах підприємства.

Із значним розширенням виробництва, ускладненням технологічних процесів і технологій виникла необхідність підготовки висококваліфікованих фахівців вищої спеціалізації, тому у сфері професійної освіти вибудовується багаторівнева система. Виникають реальні школи, які готують учнів із базовим технічним нахилом до вступу у вищі технічні школи. Реальні школи концентрувались, переважно, у великих містах і розвивались інтенсивніше за гімназії, які надавали базову гуманітарну освіту. Так, перша реальна школа в Чехії була заснована в місті Раковник 1929 р., у Празі перша реальна школа була відкрита 1949 р. [14, с. 164–169].

У 50-ті рр. XIX ст. влада Австро-Угорської імперії для попередження міжетнічних сутичок на ґрунті доступу до освіти взяла на себе керівництво і поширення вищої та середньої освіти на чеських, польських, словацьких, румунських землях [14, с. 157–182]. Американський вчений Г. Коен [14, с. 157–182],

аналізуючи реєстраційні списки учнів і студентів, що навчалися в академічних середніх школах, університетах і вищих технічних школах, зазначає безпрецедентне зростання їх кількості у другій половині XIX ст. Цікавим є той факт, що порівняно зі зростанням загальної кількості населення кількість студентів в університетах протягом 1850–1910 рр. збільшилася вдвічі, а у вищих технічних школах – у чотири рази.

За часів Австро-Угорщини були засновані такі вищі технічні заклади, як: Віденська вища технічна школа, Вища технічна школа у Празі, Вища технічна школа у Брно, Вища технічна школа у Граці, Богемська вища технічна школа, вища технічна школа в Оставі, які давали ґрунтовні знання з математики, фізики, хімії, де проводилися наукові дослідження в галузі механіки, теорії механізмів, хімічних технологій, що практично застосовувались у різних галузях виробництва.

Посилений інтерес до вищої технічної освіти проявляла чеська етнічна спільнота. Показники реєстраційних списків чехів у вищих технічних школах до кінця 70-х рр. XIX ст. значно перевищували їх частку в загальній чисельності населення імперії. Значно слабшою була ініціатива словацької меншини щодо здобуття освіти, зокрема й технічної, що зумовлено інтенсивною політикою мадяризації, в галузі освіти також. Водночас політика імперії у сфері вищої та середньої освіти мала подвійний характер [14, с. 157–182; 3, с. 215–225]: з одного боку, було розуміння необхідності підвищення рівня знань суспільства як важливого чинника розвитку економіки, тобто укріплення могутності держави. З другого боку, поширення письменності й освіченості серед поневоленого корінного населення призводило до пробудження національної самосвідомості та боротьби за національну незалежність. Впродовж тривалого часу панівне в соціальній і економічній сфері німецькомовне населення альпійських і чеських земель і угорськомовне населення – на словацьких землях, намагалося зберегти свої привілеї у сфері вищої та середньої освіти. Тому можемо припустити, що за етнічною ознакою вищі технічні посади на виробництвах, зокрема й легкої промисловості, обіймали австрійці та німці.

Наприкінці XIX ст. у провідних європейських країнах гостро виявилася невідповідність традиційної педагогіки новим суспільно-економічним умовам. Для підприємств, оснащених найновішою технікою, потрібні були робітники нового типу. Необхідні були нові підходи до теорії та практики освіти

й виховання, які відповідали б стрімкому розвитку виробництва, зумовленому прогресом науки і культури. Бурхливий розвиток промисловості, науково-технічна революція, фундаментальні дослідження природничих дисциплін, які, з одного боку, теоретично змогли обґрунтувати закони функціонування більшості тогочасних технологічних процесів, а з другого боку, сприяти їх подальшому ускладненню та розвитку технологій, сформували підґрунт для зародження спеціалізованих технічних середніх і вищих навчальних закладів.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. в Чехії поширюються спеціалізовані професійні школи. Так, 1863 р. в місті Ліберці була відкрита бізнесова (торговельна) школа як навчальний заклад для підготовки кваліфікованих працівників для текстильної промисловості [5, с. 112]. Водночас варто зауважити, що профільного вищого навчального закладу в Чехії та Словаччині в ті часи створено не було. Можемо припустити, що інженерами з вищою освітою, які працювали на підприємствах легкої промисловості, ставали випускники вищезазначених технічних ВНЗ, які мали базові знання із природничо-технічних дисциплін, особливості ж технологічних процесів виробництва легкої промисловості освоювали безпосередньо у виробничих умовах.

Перша світова війна негативно відбивається на розвитку професійної освіти. Водночас після створення Чехословацької Республіки система вищої інженерної та середньої технічної освіти зазнає значного піднесення. У повоєнний період на чеських та словацьких землях була перейнята австрійська система професійної освіти, яка, однак, зазнає значної трансформації та змін, а саме: мова навчання в закладах усіх рівнів змінюється з німецької на угорську, чеську та словацьку, відкривається доступ жінок і дівчат до професійного навчання, створюється перший науково-дослідний інститут, що досліджує проблеми учнівства [9, с. 45–59]. 1930 р. розробляються нові навчальні програми, в яких навчання в технічних закладах передбачає теоретичне навчання, практичні (лабораторні) заняття в навчально-виробничих лабораторіях і виробничу практику в умовах конкретного виробництва. Отже, у міжвоєнний період у Чехії та Словаччині відбулося становлення основних типів професійних навчальних закладів, серед яких найпоширенішими були промислові школи різних освітніх рівнів: вищі промислові школи (Vyšší školy průmyslové), промислові школи середньої ланки (Mistrovské školy průmyslové), професійно-технічні училища (koly odborní),

спеціалізовані курси здобуття додаткової кваліфікації (Speciální kursy) [13, с. 5–6].

Після Другої світової війни чехословацька промисловість почала орієнтуватися на Схід, настала ера соціалістичного планування і п'ятирічок. Незважаючи на зазначене, текстильна та хімічна галузі в роки комуністичного режиму постійно перебували на найвищому світовому рівні [9, с. 68–77]. У зв'язку з інтенсивним розвитком промисловості акцентується розбудова професійно-технічних навчальних закладів [15, с. 358–359]. Саме в згаданий історичний період був створений вищий навчальний заклад інженерного спрямування в галузі легкої промисловості в місті Ліберці, який відкрився в 1953 р. і до розпаду Чехословаччини був єдиним ВНЗ такого спрямування [16]. Створення Технічного університету в місті Ліберці припало на період революційних відкриттів у галузі текстильного матеріалознавства – синтез волокнуотворюючих полімерів і винайдення технологій отримання з розплавів синтетичних волокон, а також удосконалення процесів отримання штучних волокон, розробка нових технологій опорядження для новостворених хімічних волокон.

У наш час виробничий потенціал легкої промисловості Чехії формують підприємства текстильного, швейного, трикотажного та шкіряно-взуттєвого виробництва. У країні виготовляються бавовняні (Прага, Усті-над-Орліце, Літвінов), вовняні (Брно, Ліберець), лляні (Єсенік, Шумперк), шовкові (Ліберець, Моравска Тршебова) тканини. Трикотажне виробництво зосереджене у містах Пісек і Брно. Географія розміщення швейних підприємств пов'язана із великими містами – Прагою, Брно, Остравою. Чехія входить до десятки провідних країн світу з виготовлення взуття. Щорічно у країні його виробляється понад 100 млн. пар. Найбільші центри – Злін («Батя»), Тршебич. Однак, варто зауважити, що на сьогодні спостерігається зменшення обсягів виробництва та перенесення текстильних, швейних, взуттєвих підприємств у країни, що розвиваються, оскільки через значну частку трудових ресурсів і зростання рівня добробуту в Чехії виробництво продукції згаданого сегмента не конкурентоспроможне порівняно з аналогічними виробами країн Азії.

Чеська Республіка вкладає все більше коштів у розвиток наукоємних технологій, серед яких і галузі легкої промисловості, удосконалює систему професійної освіти, зокрема вищої. Прикладом може служити світовий патент на виготовлення нановолокон, який отримав Технічний університет в місті Ліберці. Високий рівень системи

вищої освіти Чехії та низька вартість навчання порівняно із західноєвропейськими ВНЗ роблять країну привабливою для іноземних студентів, зокрема з Індії, Пакистану, Китаю й інших країн, де розташовані сировинні бази та потужні виробництва легкої промисловості.

У Словацькій Республіці вищий технічний заклад текстильного спрямування був заснований 1997 р. – це університет Олександра Дубчека в Тренчині [17]. Він належить до числа молодих університетів Словаччини, розвиває міжнародне співробітництво, програми міжнародної мобільності, бере участь у міжнародних заходах і є частиною великої Європейської Асоціації Університетів.

Висновки з проведеного дослідження. Вивчення історико-педагогічних аспектів становлення професійної освіти в галузі легкої промисловості в Чехії та Словаччині засвідчує, що професійні школи як вищого, так і середнього освітнього ступеня, розвивалися паралельно з галуззю. На сьогодні Чехія та Словаччина вкладають значні кошти у розвиток наукоємних технологій, серед яких і галузі легкої промисловості, працюють над удосконаленням системи професійної освіти з метою забезпечення її конкурентоспроможності й ефективності. Перспективами подальших досліджень є вивчення особливостей застосування сучасних освітніх технологій під час підготовки фахівців інженерного профілю в галузі легкої промисловості, які можуть бути використані для оптимізації інженерної освіти в нашій державі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Коэн Г. Политика в области высшего и среднего образования в Австрии в конце XIX – начале XX вв. / Г. Коэн ; под ред. Т. Исламов, А. Миллер // Австро-Венгрия: опыт многонационального государства. – М. : Институт славяноведения и балканистики Российской академии наук, 1995. – С. 155–199.
2. Левківський М. Історія педагогіки : [навч.-метод. посібник] / М. Левківський. – Вид. 4-те. – К. : Центр учбової літератури, 2016. – 190 с.
3. Монолатій І. Стратегія Габсбургів в освіті : загальноімперські тенденції та західноукраїнські реалії // Прикарпатський вісник Наукового товариства імені Тараса Шевченка. Серія «Думка». – 2012. – № 3(19). – С. 215–225.
4. Терентьева Н. Зародження Європейської університетської освіти. // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. – Випуск 60. – Херсон : Херсонський державний університет, 2011. – С. 33–40.
5. Товканець Г. Економічна освіта в вищій школі Чехії і Словаччини у XX ст. : [монографія] / за ред. Н. Ничкало. – К. : Кондор-Видавництво, 2013. – 506 с.
6. Царенко О. Нариси з історії техніки та технологій / О. Царенко, С. Рябець. – Кіровоград : Редакційно-видав-

ничий відділ Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка. – 2010. – 494 с.

7. Яровий В. Новітня історія Центральноєвропейських і Балканських країн. XX ст. : [підруч. для ВНЗ] / В. Яровий. – К. : Генеза, 2005. – 816 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.chtyvo.org.ua

8. Історія: Соціально-економічний розвиток Чехії та Словаччини у XVIII ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.uchil.net

9. Černohorský Zdeněk. Vývojučňovského školství v Československu. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1973.

10. S. Fürst. Zminulostiasoučasnostivýchovyučňů v Praze: K 30. výročí pražskéhopovstání a osvobození Prahy Rudouarmádouak 100. výročí vznikuučňovských školv Praze. 1. vyd. Praha: s. n., 1974. 201 s.

11. Historie [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.czech.cz

12. Malach Antonín a kol. Řemesla dnes. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2007. 164 s. ISBN 978-80-210-4411-1.

13. Rosa A., Jindra J. Průmyslové a odborné školství v republice Československé, Nákladem Státního ústavuproučebné pomůcky školprůmyslovýchslovočha odborných v Praze, 1928.

14. Somr M. a kolektiv, Dějiny školství a pedagogiky, Praha, 1987.

15. Štverák V. Stručné dějiny pedagogiky, Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1983.

16. Technická universita v Liberci. Ouniverzitě [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.tul.cz/verejnost-a-media/o-univerzite

17. Trenčianska univerzita Alexandra Dubčekav Trenčine. História [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tnuni.sk/univerzita/historia>

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>